

НАУКА І БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003>
УДК 930.25+002.(075.8)+069

Леся Ковальська,

<https://orcid.org/0000-0002-1579-7708>,
докторка історичних наук, професорка,
професорка кафедри документознавства та інформаційної діяльності,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій (м. Київ, Україна)
вул. Солом'янська, 7, 03110, Київ, Україна
e-mail: dreamlife.lesya@gmail.com

Тетяна Яворська,

<https://orcid.org/0000-0002-6070-7425>,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри інформаційних систем управління,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)
вул. 600-річчя 21, 21000, Вінниця, Україна
e-mail: t.yavorska@donnu.edu.ua

Григорій Ковальський,

<https://orcid.org/0000-0002-3352-4754>,
кандидат філософських наук, доцент,
головний спеціаліст відділу зберігання та обліку Національного архівного фонду,
Управління архівної справи України (м. Київ, Україна)
вул. Солом'янська, 24, 03110, Київ, Україна
e-mail: kgrigorii@gmail.com

Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни

Мета статті полягає у дослідженні трендів цифрової трансформації документних ресурсів в умовах викликів російсько-української війни. **Методологія дослідження** поєднує загальнонаукові і спеціальні методи пізнання, теорії соціальної комунікації та документознавства, методи наукового аналізу та синтезу, оглядово-аналітичні, історичні, класифікації та термінології, методи аналітичного моніторингу інформації мережі Інтернет. **Наукову новизну дослідження** визначає обґрунтування важливості забезпечення об'єктивності, доступності і всеохопності документування подій, процесів і явищ війни, що триває, пріоритетності завдання зі збирання та зберігання документованої пам'яті, доцільності залучення до цієї роботи академічних, наукових, історико-культурних, документознавчих установ, що потребує правильного відбору, послідовної організації

зберігання та опрацювання інформації в будь-якому її вигляді, а також забезпечення її доступності для ефективної роботи з документно-інформаційними ресурсами. **Висновки.** Архіви, бібліотеки та музеї України зазнають значних збитків і втрат під час війни. Однак події, пов'язані з війною, продемонстрували тенденції до змін: створення цифрових умов функціонування, комплектування документно-інформаційних ресурсів і впровадження нових методів організації культурного та змістового середовища роботи. Це відкриває можливості ревіталізації архівної, бібліотечної та музейної сфери, їх реформування і модернізації.

К л ю ч о в і с л о в а: документно-інформаційні ресурси, архівна справа, електронна бібліотека, музейна діяльність, цифрові трансформації, виклики війни, документ.

Актуальність теми дослідження. Збереження національної пам'яті та історичного минулого народу реалізується за допомогою документно-інформаційних ресурсів відповідних державних установ – архівів, бібліотек, музеїв. Інституції вибудовують соціальні комунікації на професійному рівні – між установами, а також спрямовані на зовнішню комунікацію для виконання своєї основної місії – трансляції в часі і просторі документної інформації про минуле і сьогодення. Наразі налагодження комунікації проходить шляхом трансформацій через високу інтенсивність розвитку цифрових технологій та воєнних безпекових викликів пов'язаних з агресією РФ проти України. Перед установами зберігання документно-інформаційних ресурсів постає важливе завдання – переосмислення їхньої ролі в інформаційному просторі, інтеграція у глобальну систему інформації. Лише вирішення цих екзистенційних завдань уможливило збереження культурного надбання від руйнівного впливу війни.

Інституційний складник соціуму надає архівам, бібліотекам, музеям як установам накопичення, зберігання і трансляції соціально-історичної інформації надзвичайної важливості у конструюванні документно-комунікаційного середовища, оскільки саме вони є місцем концентрації документної інформації, формування нових культурних образів та їх документної обробки. Архіви, бібліотеки, музеї й інші культурно-наукові установи акумулюють сучасність для майбутнього. Вони зберігають артефакти минулого, зафіксовані на різних матеріальних носіях, які піддаються зносу та втраті первинної форми. Але втрачається лише зовнішній вигляд, проте зберігається внутрішня інформація та культурно-історична цінність. Документні ресурси з фондів архівних, бібліотечних, музейних установ є елементами національної пам'яті, історико-культурною цінністю народу, що встановлює зв'язок з минулим, підкреслює традиційні основи його буття, формує надійне коріння для наступних поколінь задля зміцнення української державності.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні засади дослідження ґрунтуються на наукових розвідках українських дослідників архівної, бібліотечної, музейної справи, вивченні досвіду закордонних установ зберігання документно-інформаційних ресурсів. У дослідженні трендів цифрової трансформації документних ресурсів архівів, бібліотек, музеїв в умовах викликів російсько-української війни, теоретичних проблем архівознавства, бібліотекознавства, музеєзнавства на особливу увагу заслуговують праці В. Бездрабко, Л. Ковальської, І. Матяш [2; 5; 6; 9; 22] та інших фахівців галузі. Багато конструктивних думок щодо встановлення вагомості і практичного вдосконалення процесу документування, переозначення об'єктів історико-культурного спрямування та

дослідження проблеми зберігання документів, формування документних фондів та опрацювання документно-інформаційних ресурсів національної пам'яті опубліковано на сторінках наукових та науково-пошукових видань різного рівня, у мережі Інтернет, які відображають сучасні запити, тренди реформування відповідних галузей документного циклу.

Метою статті полягає у дослідженні трендів цифрової трансформації документних ресурсів в умовах викликів російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події російсько-української війни загострили питання духовного єднання українського суспільства, формування історико-культурної основи буття українців. Нині постає потреба у зміні конотацій функціоналу державних установ, що відповідають за формування національної пам'яті, з метою збереження документної історико-культурної, меморіальної спадщини від руйнівного воєнного впливу. Це – окремих важливий напрям соціокультурної діяльності на рівні державної політики, стратегічна необхідність та особливі екзистенційні завдання.

Збереження історико-культурної спадщини в форматі матеріальних артефактів виражається у різних проявах суспільної пам'яті, визначає основну соціокультурну місію та функцію архівів, бібліотек, музеїв. Відповідні установи відіграють важливу роль у збереженні традицій, забезпеченні спадкоємності народу у всіх аспектах буття – існування держави, функціонування соціуму, організації особисто-сімейного простору тощо. Документні ресурси архівних установ як символи державності задовольняють не лише потреби держави у відповідних нормативах, але й соціальні потреби суспільства, забезпечуючи документне підтвердження прав громадян та виконання юридичних норм. Музеї, архіви і бібліотеки як установи трансляції історичної пам'яті виконують важливу культурно-просвітницьку та науково-пізнавальну роль [9].

Накопичений досвід створення і використання документів потребує переосмислення, визначення того, яким чином документні ресурси можуть розвиватися в умовах цифрової трансформації соціуму. Відповіді на виклики, що стоять перед наукою про документ, можливо знаходити тільки шляхом вивчення природи документної інформації та розуміння документа як соціокультурного явища. Розвиток науки про інформацію призводить до наукової рефлексії щодо інформаційних властивостей документів. У цифровому суспільстві спостерігається переосмислення формальних характеристик документів, котрі змінюють їх значення залежно від носія, методів зберігання, вмісту, потоку інформації та соціальних зв'язків у суспільних комунікаціях [6].

Важливо встановити сутнісний стан ув'язаної в документі інформації як процес пізнання різноманітних явищ об'єктивного світу. Оскільки змістова сторона інформації є об'єктивною, то об'єктивних властивостей набуває і зміст текстових даних документного джерела, а уміщена в документі інформація відображає соціально-історичну реальність. Детермінована дихотомічна реальність існування документного ресурсу зумовлює суб'єктивність соціальної інформації, що виступає результатом взаємодії соціального суб'єкта з об'єктивним світом і містить вираження цілей, завдань, ціннісних орієнтацій автора. Знаково-семантичний бік феномена документної інформації представляє прагматичний інтерес суб'єкта. Ідеальна за своєю природою інформація фіксується на матеріальному носії у речовій формі. Змістово-семантичний складник виражає смислові поняття, образи, ідеї інформаційного документованого повідомлення.

Знаковий сегмент інформації є матеріальним, чуттєво сприйманим, зафіксованим для трансляції у просторі й часі у вигляді символів, які класифікують за зовнішньою подібністю [6].

Загалом, на трансформацію форми руху інформації з повідомлення в документ впливає низка соціально-історичних чинників, технологічних умов буття суспільства. Зміна потреб, форм їх подання, соціально-технологічних умов споживання може мати різні інструментальні наслідки збереження інформації та її трансляції у просторі і часі. Тому до змісту поняття «документ» відноситься інформація, зафіксована у будь-якій формі і на будь-якому матеріальному носії [6]. У літературі продовжується обговорення значення терміна «документ» і його семантичного наповнення, яке обмежується лише текстовими об'єктами, чи включає й матеріальні аспекти, а також коли вони набувають статусу документа. Відома семантична дискусія С. Брітта та його сучасників щодо визначення документа з огляду окремого творіння, чи його усталеного запису [18, с. 10]. Більшість документів складаються з тексту, вони можуть також містити листи, книги, журнали, діаграми, карти, картинки, звукові записи. Проте, дискусія про текстовий характер документа проявляється й в інших артефактах, тобто у тому, яке повідомлення вони несуть.

Документні ресурси мають соціально-історичну інформаційну природу і відповідають за стабільний розвиток суспільних відносин. Специфіка конструювання соціально-історичної пам'яті через творення образів минулого відображає потреби сучасності, основою яких є збереження / зміна усталеного порядку. Засобами репрезентації національної пам'яті виступають архіви, бібліотеки, музеї, в документних фондах яких зберігаються свідчення про минуле [11]. В Україні музеї є важливою ланкою серед інституцій, які працюють з національною пам'яттю, національною ідентичністю, є зв'язком культури України з культурами світу. Варто брати до уваги, що пам'ять та історія – контрверсійні за своєю природою засоби відображення минулого. Історія – це інструмент пізнання минулого, а пам'ять – засіб усвідомлення власного сьогодення. Така особливість пам'яті відображена у речовій соціокультурній формі формує національну пам'ять [22]. Установи пам'яті, в яких фондується документні ресурси, можна тлумачити як інституції (архіви, бібліотеки, музеї) різної форми власності, що сприяють реалізації основної функції культурно-історичної пам'яті, сутність якої полягає в трансляції накопиченого досвіду у часі та просторі, призначені для зберігання її задокументованих, втілених в артефактах образів минулого.

Реформування і цифровізація документних ресурсів архівних інституцій як захист від викликів і загроз війни. У контексті російської агресії, яка є екзистенційною загрозою для України, державна політика у сфері культури й архівної справи стає ключовим елементом національної безпеки країни. Архівна спадщина набуває великого значення для формування культурного та ціннісного фундаменту, що об'єднує суспільство, підтримує українську громадянську ідентичність, сприяє розвитку України як демократичної європейської держави, зміцнюючи єдність українського народу.

Щодо напрямів роботи архівів у реаліях російсько-української війни очевидним є питання вироблення нових форм роботи, задоволення запитів користувачів на інформацію, розвиток співпраці користувачів та закладів зберігання національної пам'яті [1]. Нині Національний архівний фонд України (далі НАФ) складається

з 86 млн одиниць зберігання. Відповідно до річного звіту Державної архівної служби за 2023 р., втрати документів від повномасштабного вторгнення РФ в Україну становлять 0,3 % від загального обсягу НАФ [13]. Це – підтверджені втрати документів, але існує загроза збільшення цієї цифри залежно від розвитку ситуації з окупацією та деокупацією територій.

До прикладу, Державний архів Херсонської області зазнав пограбувань, його документи було перевезено до Криму та частково в Донецьку область. До моменту деокупації з обласного архіву Херсонщини викрали 121 тис. документів. Найбільших пошкоджень та втрат культурних цінностей зазнали державні архіви, розташовані на тимчасово окупованих територіях, або перебувають під обстрілами. Внаслідок ворожих атак постраждали будівлі державних архівних установ у Дніпропетровській, Миколаївській, Сумській, Харківській та Херсонській областях [3].

У контексті війни державні архівні установи України поповнюють свої фонди електронними ресурсами та документами, зокрема тими, що стосуються воєнних подій: управлінські документи (186 од. зб.), особисті документи (1475 од. зб.), та цифрові фото-, фоно-, відеодокументи (11 412 од. зб.). Станом на 1 січня 2024 р. усі центральні державні архіви та більшість обласних архівів не мали втрат або знищень документів НАФ [13]. Архівна система країни потребує адміністративної реформи, оскільки Укрдержархіву підпорядковуються центральні архіви, а обласні архіви перебувають у підпорядкуванні обласних адміністрацій. Це не дає змоги ефективно реагувати на виклики війни, вчасно організовувати евакуаційні процеси, пошук місць зберігання документних ресурсів з евакуації, або нових фондів, організовувати процеси цифровізації архівного інформаційного контенту. Досить швидко працюють ініціативи громадських об'єднань. Так, після початку повномасштабного російського вторгнення команда ГО «Докудейз» створила «Архів війни» для фіксації матеріалів про події російсько-української війни [1].

Втрата з 2014 р. контролю над фондами донецького, луганського та кримського архівів є вагомою і потребує подальшого планування кроків з їх повернення після деокупації територій. Окупаційна влада руйнує роботу системи згаданих архівних установ і фактично знищує документні ресурси. Укрдержархів вже зараз готується до створення нових фондів, за прикладом фондів періоду німецької окупації середини ХХ ст., які зберігатимуть документи місцевої окупаційної адміністрації РФ [3].

Участь у тематичній програмі ЮНЕСКО «Пам'ять світу» на національному рівні допомагає залучити додаткові фінансові ресурси для збереження означених цінностей. Оцифрування документно-інформаційних ресурсів може охоплювати приватні колекції та предмети, що зникли / втрачені, або були викрадені. Наразі українські архіви мають низку міжнародних контактів, закріплених відповідними угодами. Підписаний Меморандум про співробітництво з «Family Search» – організацією, глобальним лідером у цифруванні генеалогічних документів. «Family Search» надає технічну підтримку, допомагає співробітникам, оплачує їхню роботу, пов'язану з оцифруванням генеалогічних документів. Згідно з угодою, вони забирають одну копію для себе, а іншу залишають в українських архівах. Оцифровані документи з'являються у відкритому доступі, що дає змогу проводити дослідження на порталах «Family Search», або в українських архівах. Згідно з угодою з Чеським інститутом дослідження тоталітарних режимів, розпочато оцифрування документів про репресії радянського режиму

стосовно осіб чеської національності, або громадян Чехословаччини. Працює угода з Польським інститутом національної пам'яті для оцифрування інформації про поляків у документах українських архівів. Активно вивчаються можливості співпраці з державними архівами Ізраїлю щодо оцифрування документів з єврейської тематики [3]. Звичайно, оцифрування 86 млн одиниць зберігання є складним завданням, але вирішення питання оцифрування найбільш затребуваних фондів соціально-правового характеру є цілком реальною перспективою у найближчі роки.

Перетворення у цифровий формат та використання новітніх інформаційних технологій стають дієвим інструментом у справі збереження соціокультурних цінностей від загрози їх фізичного знищення. Використання 3D-технологій відкриває нові можливості для збирання, дослідження та збереження цінних пам'яток. Розширення доступу до онлайн баз даних, де зберігаються цифрові копії культурних цінностей, є позитивною практикою.

Безперечно, зрушення та переакцентування спостерігаються у сфері архівної справи. Задля збереження існуючих фондів та поповнення їх новими документами важливо виокремити такі основні напрями роботи, як оцифрування та збирання свідчень російсько-української війни. Оцифрування стало потужним запобіжником збереження архівних документів, що підтвердили події на тимчасово захоплених територіях України. Французький дослідник історичної пам'яті П'єр Нора назвав архіви «імперативами сучасної епохи», що визначають відносини сучасних поколінь з минулим, стають точками опори для пам'яті.

Зміна конотацій експозиційного простору і переосмислення функціоналу музейних інституцій. Окремою інституцією формування національної пам'яті, установою зберігання документно-інформаційних ресурсів виступають музеї. Виходячи з норми Закону України, музейна справа – спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, охорону, використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, зокрема їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію; це потужна інституція формування національної пам'яті та розвитку історичного пошуку [12].

З початком бойових дій музеї отримали вагомий функціонал інституційності у вигляді меморіалізації пам'яті російсько-української війни. У своїй багатогранності музеї – це специфічні інституції, які використовують чуттєві засоби сприйняття людиною експонованої інформації. Музеї бережуть пам'ять людства, зберігаючи носії пам'яті в уречевленій формі. Здатність людей чуттєво зчитувати документну інформацію, збережену в музеї, проявлена у її кумулятивній спрямованості на розвиток суспільства, конструювання національної пам'яті [16].

Переосмислення функціональності музейних інституцій в умовах війни вже має результати, а саме, реалізацію нових ініціатив у різних формах та видах музейної роботи. З-поміж них локальні ініціативи у вигляді експедицій на деокуповані території і в зони бойових дій для збирання артефактів, що залишилися після відступу російських військ. Процеси меморіалізації здійснюються завдяки урядовим програмам, спрямованим на створення меморіалів і місць пам'яті. Усі інформативно цінні артефакти перетворюються у символи минулого, формують картину пережитого, складають історію [4; 11].

Потреби і інтереси відвідувачів музею змінюються відповідно до соціально-історичної реальності. Війна покладає на музей просвітницькі функції. Подібні

практики можна взяти з досвіду роботи і розвитку музейної справи країн Європи, які зазнають змін та підлаштовуються під умови та запити соціальної реальності. Більшість великих європейських музеїв XIX ст., були створені як публічні музеї [16]. Інституціональна місія музею дає змогу побачити діалектичність історичного процесу. Експоновані об'єкти є унікальною культурно-історичною, документно-інформативною цінністю, вони слугують вираженням національної ідентичності, а музей стає образом гомогенної національної історії народу через демонстрацію представлених артефактів. Музейні об'єкти, а не тексти, стають джерелом знання. Естетична цінність чи перформативна сила об'єкта не є вирішальною, сила артефактів виникає з їхнього дискурсивного оточення і авторитету інфлюенсера [16].

Прогресивною подією у музейній справі в контексті історичних експозицій стали нарративні музеї, прикладом яких є Меморіальний музей Голокосту у Вашингтоні (США, 1990-ті роки). Такий вид організації музею пропонує не лише колекцію взаємопов'язаних артефактів, а й дає відвідувачам інтерпретацію демонстраційних подій, використовує експозицію для створення конкретної розповіді, в якій розміщення об'єктів у обраному історичному контексті покликане полегшити розуміння її значення. Наратив є спробою створення візуальної історії і конструюється за допомогою поєднання різних візуальних, аудіо і текстових засобів. Демонстрація минулого впливає на глядача інтелектуально та емоційно, сприяє засвоєнню нових знань, дає змогу відчувати емоційний зв'язок із минувшиною. Вагомим елементом є використання інтерактивних елементів, які залучають відвідувачів до безпосередньої участі [10; 4].

Сьогоднішня трансформація репрезентації матеріалу історичних музеїв пов'язана зі зміною фокусу уваги дослідників на мікроісторію, історичну антропологію, усну історію. У виставковому просторі музею з'являється місце для емоцій, що до цього було ознакою непрофесіоналізму. Рефлексивний підхід у музеєзнавстві замінює об'єктивність експерта на емоційність інфлюенсера. Загалом, музейна справа України переживає етап трансформації та розвитку, спираючись на потреби часу, запити користувачів-відвідувачів. Руйнування музеїв і викрадання колекцій російським агресором свідчить про те, що ці дії є цілеспрямованим знищенням української ідентичності. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (далі МКСК) зазначає, що станом на червень 2024 р. окупанти пограбували або пошкодили понад 30 музеїв, збитків зазнали 2147 об'єктів культурної інфраструктури, зруйновано 541 пам'ятку культурної спадщини [10]. Найбільших втрат і збитків зазнала культурна інфраструктура у Донецькій, Харківській, Одеській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Луганській та Запорізькій областях.

Відомості про пошкодження пам'яток культурної спадщини в Україні внаслідок російської агресії свідчать, що за період з 24 лютого 2022 р. по 25 травня 2024-го РФ зруйновано або пошкоджено 1085 пам'яток культурної спадщини. З них національного значення – 121, місцевого – 884, щойно виявлених – 80. Пам'ятки архітектури становлять 293 об'єкти, архітектури та містобудування – 269, історії – 236, архітектури, історії – 33, монументального мистецтва – 25, містобудування, монументального мистецтва – 17, археології – 24, архітектури та містобудування, історії – 38, містобудування – 5, науки і техніки – 2, садово-паркового мистецтва – 1, архітектури та містобудування, монументального мистецтва – 1, архітектури, монументального мистецтва – 1 [10].

**Пам'ятки культурної спадщини,
пошкожені або зруйновані по областях України**

Область	Пам'ятки культурної спадщини
Харківська	307
Херсонська	150
Донецька	125
Одеська	116
Чернігівська	70
Київська та м. Київ	69
Запорізька	46
Миколаївська	45
Дніпропетровська	39
Львівська	36
Луганська	30
Сумська	26
Хмельницька	10
Полтавська	6
Вінницька	4
Житомирська	4
Кіровоградська	1
Черкаська	1

Пошкоджень і руйнувань зазнали клубні заклади – 701, бібліотеки – 571, музеї – 82, театри і філармонії – 25, заклади мистецької освіти – 115 [8]. Війна продовжується, тому відповідно цифри втрат музейних колекцій та інституцій загалом, продовжують зростати. В Україні щодня поповнюється мартиролог культурної спадщини. Експерти видання «The New York Times» зазначають, що це – найбільша крадіжка предметів мистецтва з часів Другої світової війни. Науковці наголошують на необхідності фіксації втрат для подальшого повернення втраченого до українських музеїв за сприяння міжнародного експертного середовища [8]. Зокрема, ГО «Штаб порятунку культурної спадщини України» займається забезпеченням музейних колекцій від втрат, проводить рятувальні операції, фіксує злочини проти культурної спадщини. МКСК також створило робочу групу «Art Sanct Task Force» для відстеження торгівлі предметами мистецтва, які були вкрадені російськими мародерами [10]. Українські медіа активно долучаються до роботи задля запобігання втрат культурної спадщини.

Для налагодження роботи українських музеїв можна запропонувати новітні цікаві практики (рис. 1).

Дискусії про роль сучасного музею, його завдання й цілі – це окремий чинник, який працює на суб'єктність музеїв, створення в режимі онлайн образу війни. Ці процеси є надто складними і ризикованими оскільки не відбулося дистанціювання від історичної події. А це викликає складність в експонуванні таких трагічних і травматичних подій. Поняття «музей» отримує нову конотацію – це не просто споруда й абстрактна «культурна спадщина», це осереддя українського буття і самоідентифікації.

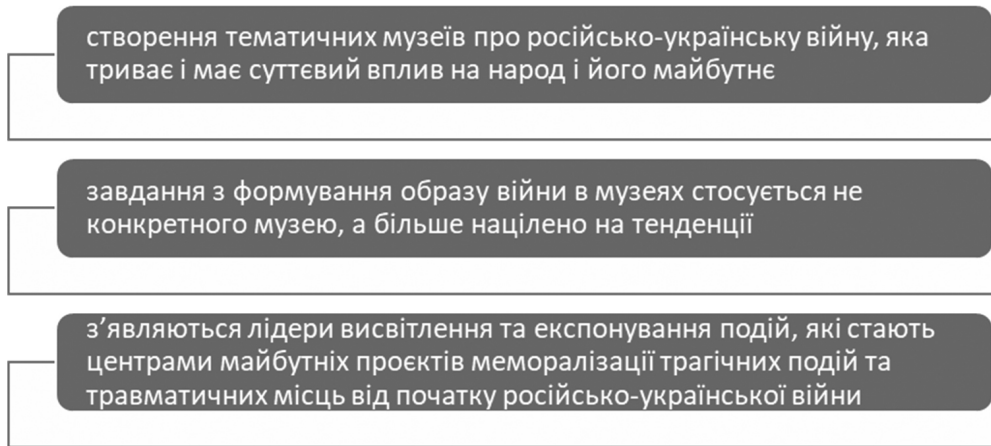

Рис. 1. Напрями розвитку музейних інституцій під час війни

Особливості трансформації діяльності бібліотек в умовах війни. В умовах російської агресії культурна спадщина України зазнає системного фізичного знищення, вандалізму та незаконного привласнення з боку країни-агресора. Вона становить постійну небезпеку й новим об'єктам культурної спадщини, адже не може бути нівельована традиційними засобами захисту. Знищення спадщини внаслідок російської агресії – це не лише проблеми фізичного збереження: погіршення мобільності та соціального благополуччя, масові переміщення населення всередині та за межами країни, Цей виклик загострює питання надійного та постійного доступу громадян до української культурної спадщини.

Збройна агресія Росії проти України внесла зміни у функціонування бібліотечних інституцій. Проблеми, які постали перед українською бібліотечно-інформаційною сферою, продемонстрували здатність бібліотечних інституцій до адаптації в нових реаліях та визначення нових пріоритетів діяльності, згуртували, мобілізували наявні ресурси задля задоволення інформаційних потреб користувачів. Бібліотеки як центри інформаційної, волонтерської, соціальної та психологічної підтримки громад продовжують працювати над інтелектуальним та духовним розвитком суспільства попри збройне втручання, проводять соціокультурну діяльність [17]. Цифри втрат бібліотечної сфери країни зростають. Унаслідок російської агресії повністю зруйновано понад 220 бібліотек, близько 750 зазнали різного ступеня ушкоджень, потребують ремонту (за попередніми оцінками, для цього потрібно не менше 100 млн грн) [7].

Ще одним викликом стало знищення бібліотечних фондів внаслідок обстрілів, пожеж, затоплення територій після підриву Каховської ГЕС. Окупанти цілеспрямовано знищують українські книги. Так, українські бібліотеки вже втратили понад 187 млн примірників, зменшилися фонди 415 бібліотек. Упродовж 2022–2023 рр. жодного видання не збереглося в 134 публічних бібліотеках. Причому, в таких закладах, як Харківська обласна бібліотека ім. Короленка, Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових зберігалися рідкісні цінні видання [15].

На тлі повномасштабної російської агресії актуалізувалася проблема захисту інформаційного простору України та культурного надбання держави, її історико-

документальної спадщини, що зберігається у бібліотеках, архівах, музеях, шляхом створення Національної електронної бібліотеки України (далі НЕБУ). Питання формування національної системи електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів, зокрема створення НЕБУ, порушувалося неодноразово як на законодавчому рівні, так і фахівцями бібліотечної сфери – А. Соляник, К. Лобузіною, О. Бруй та іншими [21].

Реалізація масштабного проєкту оцифрування й створення надійної системи збереження та організації доступу до цифрових копій об'єктів національної пам'яті можлива за умови об'єднання документальної спадщини, що зберігається у бібліотечних, архівних і музейних фондах України. За словами відповідальних осіб Міністерства культури та стратегічних комунікацій, «ідея створення системи електронної бібліотеки України була ще до початку повномасштабного вторгнення. Але вона набула більшої актуальності після того, як ми стикнулися з викликами війни. Збереження історичних документів, забезпечення доступності до них в електронному форматі є сьогодні одним із викликів часу, який ми з вами успішно подолаємо, коли незабаром вийдемо на фіналізацію нашої тривалої, але системної роботи зі створення електронної бібліотеки» [15].

Створення НЕБУ має на меті захист культурного надбання України в частині документальної спадщини, що перебуває в інституціях пам'яті (бібліотеках, архівах, музеях тощо), шляхом:

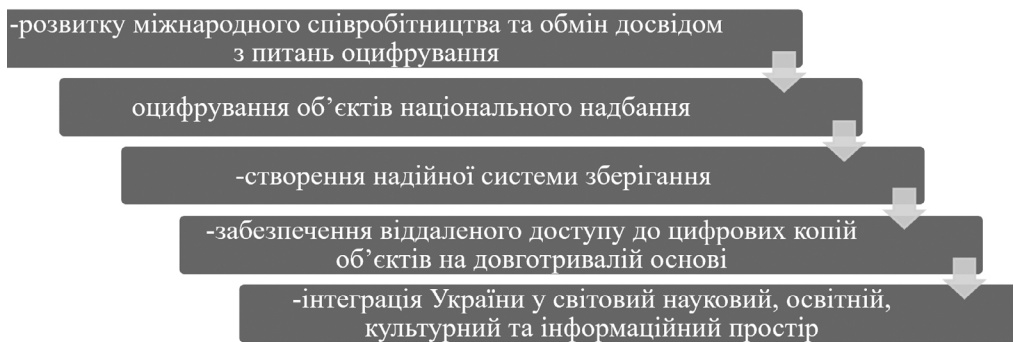

Рис. 2. Складники створення Національної електронної бібліотеки України

Проєкт, що здійснюватиметься за фінансової підтримки ЮНЕСКО у співпраці з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), було репрезентовано та обговорено ще на початку 2023 р. під час координаційної зустрічі представників МКСК України, Української бібліотечної асоціації, Державної архівної служби України, фахівців українських національних музеїв, архівів, провідних бібліотек держави.

Створення НЕБУ передбачено реалізувати у чотири етапи впродовж 2024–2029 рр. До цього проєкту долучилися національні бібліотеки Польщі, Естонії, Латвії, Німеччини, Великої Британії, які мають досвід формування електронних бібліотек. До прикладу, європейський проєкт Europeana пропонує доступ до мільйонів оцифрованих предметів з європейських музеїв, бібліотек та архівів.

Понад 2000 європейських інституцій по всій Європі зробили свій внесок у проєкт Europeana, зокрема Британська бібліотека і національні бібліотеки багатьох країн. Ще один приклад створення цифрової бібліотеки – це Національна цифрова бібліотека Polona (Польща), головною метою якої є представлення польської культурної спадщини з її віковими традиціями та досягненнями, а також розкрити багатства колекцій Національної бібліотеки [19].

Очікувані результати створення НЕБУ:

- запровадження централізованої системи довготривалого зберігання електронних документів;
- розширення доступності до електронних документів для користувачів;
- підвищення захисту об'єктів національного надбання;
- піднесення ефективності роботи установ, що зберігають об'єкти національного надбання;
- впровадження єдиного підходу, прискорення процесів оцифрування об'єктів національного надбання на основі міжнародних стандартів.

У обговоренні цього проєкту ще на початку 2024 р., взяли участь представники Тимчасової робочої групи зі створення НЕБУ при МКСК та ЮНЕСКО, запрошені експерти, представники бібліотечних, архівних, музейних установ України, було акцентовано увагу на важливості створення НЕБУ, збереженні документальної спадщини України та презентовано проєкти документів, а саме: концепції, положення, регламент робіт та взаємодії, дорожня карта створення НЕБУ. Під час зустрічі також обговорювалися важливі питання процесу оцифрування та збереження культурного надбання України, технічне та кадрове забезпечення, виклики та перспективи створення Національної електронної бібліотеки України.

Створення НЕБУ передбачає запровадження централізованої системи довготривалого зберігання електронних документів, підвищення доступності до електронних документів для користувачів та захисту об'єктів національного надбання, підвищення ефективності роботи установ, що зберігають об'єкти національного надбання, впровадження єдиного підходу і прискорення процесів оцифрування об'єктів національного надбання на основі міжнародних стандартів.

В умовах повномасштабної війни бібліотечна сфера переживає складні часи. Специфіка діяльності бібліотек, як і музеїв та архівів, сконцентрована на виконанні пріоритетних напрямів роботи:

- захист інформаційного простору, боротьба з дезінформацією, фейками та кіберзагрозами;
- заходи, спрямовані на формування української ідентичності, Вони передбачають розширення сфер використання української мови, реалізацію програм залучення до читання дітей і дорослих;
- актуалізація, оновлення документних ресурсів у контексті культурної деокупації;
- волонтерська діяльність, допомога внутрішньо переміщеним особам;
- підтримка бібліотек, чий фонди постраждали, відновлення бібліотек на деокупованих територіях.

Об'єднані зусилля документно-інформаційних установ України, засобів масової інформації, громадських інституцій націлені на згуртування українського суспільства та його оптимального інформаційного забезпечення.

Актуалізується питання безпеки документно-інформаційних ресурсів, впровадження комплексу заходів кіберзахисту культурної спадщини. Організації, що здійснюють оцифрування, подальше збереження об'єктів культурної спадщини, зазнають регулярних загроз у вигляді DDoS-атак, фішингових атак, атак за допомогою вірусів-вимагачів (чи їх версії) тощо. Держава не пропонує чітких правил та настанов для організацій соціокультурного спрямування щодо практик кіберзахисту. Інформаційні системи організацій соціокультурних індустрій, відповідно до чинного українського законодавства, не відносяться до жодного з секторів критичної інфраструктури, держава не встановлює обов'язкових правил кіберзахисту і не контролює якість систем кіберзахисту.

Окремим важливим документно-інформаційним напрямом соціокультурного життя в умовах війни виступає **питання документування досвіду війни**. До питання збереження документів та інформації про злочини війни, встановлення фактів порушення державної цілісності та зазіхання на життя громадян відносяться різні проекти документування війни та програми архівування документів про війну.

Такі ініціативи стають можливими завдяки активній міжнародній співпраці та спільним проектам, які пропонують дослідникам-документознавцям, архівістам широкий спектр шляхів, мотивацій, методологій документування надзвичайних подій: збереження культурної спадщини, документування перебігу воєнних дій, збір доказів про воєнні злочини та звірства, відстеження руйнувань інфраструктури та будівель, фіксацію множинності щоденних досвідів та побуту війни. За перший рік повномасштабної війни та її документування реалізація подібних проектів зміщується з потреби негайного реагування до необхідності формування довготривалої та сталої інфраструктури збору та збереження матеріалів, а також доступу та використання архівів [5]. Актуальності набувають питання тривалості й сталості цифрових архівів, а також дотичні етичні, юридичні й технологічні виклики про збереження персональних даних та матеріалів чутливого змісту.

Позитивним явищем сучасного документного забезпечення дослідницьких проектів виступають відкриті нові дискусії, розвиток простору для рефлексії про те, як вражаючі масштаби документаційних ініціатив впливають на суспільне сприйняття перебігу війни, прогнозування розвитку подій війни і повоєння, як це вплине на дослідження та загалом на суспільство після її завершення [21]. Цікаві теми пропонують дослідні платформи, що відображають різноманітні цілі документування війни, питання і виклики соціально-історичних акцентів:

- справедливість, юридична відповідальність (документування порушень прав людини, воєнних злочинів та звірств);
- історична пам'ять (архівні ініціативи, музейні проекти, комеморація);
- рефлексії та фіксування внутрішніх реакцій на виклики війни (его-документи, воєнні щоденники, мистецькі та літературні рефлексії);
- потреба модернізації / збереження та проекти відбудови (фіксація руйнувань, оцінка масштабів знищень)
- академічні дослідження і спільні міжнародні проекти (збір дослідницьких даних, міжнародна інформаційна діяльність);
- явище гуманітарного забезпечення та розвиток волонтерського руху в умовах війни / повоєнної відбудови (збір та опрацювання інформації про людей у потребі);

- інформаційний супровід подій, висвітлення та аналітичний супровід (інформування та публічне обговорення перебігу війни, інформування громадськості);
- хронологія та відображення воєнних дій (документування перебігу та результатів бойових дій, замінованих та небезпечних територій).

З-поміж перелічених напрямів документування війни, збирання і зберігання документованої історичної пам'яті, важливо забезпечити об'єктивність, доступність та всеохопність відомостей про події, процеси і явища війни, що триває. До цієї роботи активно долучаються академічні наукові інституції, історико-культурні й освітні заклади та установи різного рівня, головне завдання яких правильно відібрати, комплексно організувати зберігання та опрацювання інформації у будь-якому її вигляді та забезпечити доступність відомостей задля налагодження роботи з документно-інформаційними ресурсами.

Висновки. Зважаючи на глобалізаційні тенденції світового розвитку у сфері інституцій науки і культури набувають актуальності локальні, регіональні та національні тренди, оскільки національна пам'ять пов'язана, насамперед, з культурною ідентичністю. За час широкомасштабної війни архівна, бібліотечна і музейна сфери України пережили суттєві катаклізми та втрати. Проте, воєнні події показали й напрями реформування, створення цифрових умов функціонування і забезпечення документних ресурсів, ініціації нових підходів до організації наукового, культурного і змістового простору в роботі. Відбулося переосмислення ролі і місця архівів, бібліотек, музеїв в умовах війни, наскільки вони важливі та необхідні для суспільного самоусвідомлення. Це уможливило ревіталізацію архівної, бібліотечної та музейної сфер, відкриває бачення довгоочікуваних реформ. В умовах російсько-української війни стало зрозуміло, що діяльність архівних, музейних установ надзвичайно різнопланова і вкрай важлива для формування образу війни. Російсько-українська війна і майбутня Перемога України стануть провідними темами фондоутворення і меморіалізації на наступні десятиліття. Задля цього інституції наукової та соціокультурної діяльності намагаються активно розробляти науково-популярні та просвітницькі проекти навіть в умовах незавершеної війни, пропонуючи нові програми науково-дослідної роботи, конкуруючи за першість у висвітленні війни, в опрацюванні нових тем та знаходженні нових стратегій її репрезентації.

Список бібліографічних посилань

1. Архів війни: збирати і зберігати свідчення подій в Україні. URL: <https://ukrainer.net/arkhiv-viynu/>
2. Бездрабко В. В. Історичне документознавство в Україні: сучасний стан і перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 4. С. 4–23.
3. Документи, які були найцікавішими для ворога, знищили в перший день війни. *Локальна історія*. URL: <http://surl.li/iivoaq>
4. Евакуація культури: чи можна було врятувати втрачені об'єкти. URL: <http://surl.li/eewrsa>
5. Ковальська Л., Дідур І. Потреби користувачів архіву та новітні форми використання архівної інформації. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2018. Т. 1. № 10. С. 131–136.
6. Ковальська Л. А. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр.). Донецьк ; Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 462 с.
7. Кузьменко Ю. Росіяни зруйнували більш як 220 українських бібліотек, втрати фондів – понад 187 мільйонів примірників. *Суспільне. Культура*. URL: <http://surl.li/ogwxxi>

- 8, Культурна спадщина та національна безпека: аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>
9. Матяш І. Установи пам'яті: поняття, місія, тенденції. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk4.pdf>
10. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mkip.gov.ua/nevs/9125.html>
11. Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. *Національна та історична пам'ять*: збірник наукових праць. Київ : ДП «НВЦ "Пріоритети"», 2012. Вип. 4. 296 с. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk4.pdf>
12. Про музеї та музейну справу : Закон України. URL: <http://surl.li/ezjyje>
13. Україна під час війни втратила 0,3% документів Національного архівного фонду. *УКРІНФОРМ* : вебсайт. URL: <http://surl.li/rswxxt>
14. Українські музеї після 24.02.22: сила і вразливість «культурного фронту». URL: <https://zbruc.eu/njde/115415>
15. У МКІП презентували концепцію проєкту Національної електронної бібліотеки. *УКРІНФОРМ* : вебсайт. URL: <http://surl.li/baiyrg>
16. Чому деталі важливі? Як і що розповідає музей варшавського повстання. URL: <https://korydor.ua/ua/stories/11427.html>
17. Яворська Т. М., Погоріла Ю. В. Соціокультурна діяльність бібліотек в реаліях війни. *Інформація та соціум*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса. 2021. С. 60–62.
18. Briet S. What is documentation? / Suzanne Briet; translated and edited by Roland E. Day and Laurent Martinet. Lanham, MD: Scarecrow Press, 1951/2006. P. 9–10.
19. CBN Polona – The National Digital Librari. URL: <https://www.bn.org.pl/en/digital-resources/cbn-polona>
20. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. *UNESCO* : website. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf
21. Kovalska L., Yavorska T., Kovalskyi H., Gnatyuk S. Modern Challenges of the Activities of Document and Information Institutions. *SCIA 2023. Proceedings of the 2nd International Workshop on Social Communication and Information Activity in Digital Humanities* (November 9, 2023, Lviv). Lviv, 2023. Vol. 3608. P. 275–287. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3608/paper21.pdf>
22. Kovalskyi H. Axiological Dimension of the External Factors of Informational Confrontation in Ukraine. *Intercultural Communicatio*. 2017. Vol. 1/2. P. 5–14.

References

1. (2022). Arkhiv viiny: zbyratty i zberihaty svidchennia podii v Ukraini [War archive: collecting and preserving evidence of events in Ukraine]. Retrieved from <https://ukrainer.net/arkhiv-viyny/> [In Ukrainian].
2. Bezdrabko, V. V. (2017). Istorychne dokumentoznavstvo v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy [Historical documentary studies in Ukraine current state and prospects]. *Library Science. Record Studies. Informatology*, 4, 4-23. [In Ukrainian].
3. (2022). Dokumenty, yaki buly naitsikavishymy dlia voroha, znyshchyly v pershyi den viiny [Documents that were most interesting to the enemy were destroyed on the first day of the war]. *Lokalna Istoria*. Retrieved from <http://surl.li/iivoaq> [In Ukrainian].
4. (2023). Evakuatsia kultury: chy mozha bulo vriatuvaty vtrachenі obiekty [Evacuation of culture: whether it was possible to save the lost objects]. Retrieved from <http://surl.li/eewpca> [In Ukrainian].
5. Kovalska, L., & Didur, I. (2018). Potreby korystuvachiv arkhivu ta novitni formy vykorystannia arkhivnoi informatsii [The needs of archive users and the newest forms of using

archival information]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*, 1/10, 131-136. [In Ukrainian].

6. Kovalska, L. A. (2015). Dzhereleznavchyi dyskurs istorii radianskoho Rukhu Oporu (1941–1945 rr.) [Source studies discourse on the history of the Soviet Resistance Movement (1941–1945)]. Donetsk; Vinnytsia, Ukraine: TOV «Nilan-LTD». [In Ukrainian].

7. Kuzmenko, Y. (2023). Rosiiany zruinuvaly bilsh yak 220 ukrainskykh bibliotek, vtraty fondiv – ponad 187 milioniv prymirnykiv [The russians destroyed more than 220 Ukrainian libraries, the loss of funds – more than 187 million copies]. *Suspilne. Kultura*. Retrieved from <http://surl.li/orwx1> [In Ukrainian].

8. Potapenko, V., Tyshchenko, Yu., & Kaplan, Yu. (2023). Kulturna spadshchyna ta natsionalna bezpeka: analitychna dopovid [Cultural heritage and national security: analytical report]. Kyiv, Ukraine. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08> [In Ukrainian].

9. Matiash, I. (2012). Ustanovy pamiaty: poniattia, misiia, tendentsii [Institutions of memory: concept, mission, trends]. Retrieved from <https://old.uin.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk4.pdf> [In Ukrainian].

10. (2024). Ministerstvo kultury ta stratehichnykh komunikatsii Ukrainy [Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine]. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/nevs/9125.html> [In Ukrainian].

11. (2012). Natsionalna pamiat: sotsiokulturnyi ta dukhovnyi vymiry [National memory: sociocultural and spiritual dimensions]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 4. [In Ukrainian].

12. Verkhovna Rada Ukrainy. (1995). Pro muzei ta muzeinu spravu: Zakon Ukrainy [About museums and museum business: Law of Ukraine]. Retrieved from <http://surl.li/ezjye> [In Ukrainian].

13. (2024). Ukraina pid chas viiny vtratylo 0,3% dokumentiv Natsionalnoho arhivnoho fondu [Ukraine under time war who has lost 0,3% documents National archives fund]. *UKRIFORM: website*. Retrieved from <http://surl.li/rswxtr> [In Ukrainian].

14. (2023). Ukrainski muzei pislia 24.02/22: syla i vrazlyvist «kulturnoho frontu» [Ukrainian museums after 24.02.22: strength and vulnerability of the «cultural front»]. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/115415> [In Ukrainian].

15. (2024). U MKIP prezentovali kontseptsiu proiektu Natsionalnoi elektronnoi biblioteky [The concept of the National Electronic Library project was presented at MKIP]. *UKRIFORM: website*. Retrieved from <http://surl.li/baiypg> [In Ukrainian].

16. (2019). Chomu detali vazhlyvi? Yak i shcho rozpovidaie muzei varshavskoho povstannia [Why are details important? How and what the museum of the Warsaw Uprising tells]. Retrieved from <https://korydor.in.ua/stories/11427.html> [In Ukrainian].

17. Yavorska, T. M., & Pohorila, Yu. V. (2021). Sotsiokulturna diialnist bibliotek v realiiakh viiny [Sociocultural activities of libraries in the realities of war]. *Informatsiia ta sotsium*. Vinnytsia, Ukraine: DonNU imeni Vasylia Stusa. [In Ukrainian].

18. Briet, S. (2006). What is documentation? (Translated and edited E. Ronald). Day and Laurent Martinet. Lanham, MD: Scarecrow Press. [In English].

19. (2024). CBN Polona – The National Digital Library. Retrieved from <https://www.bn.org.pl/en/digital-resources/cbn-polona> [In English].

20. UNESCO. (2020). Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Convention. *UNESCO: website*. Retrieved from https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf [In English].

21. Kovalska, L., Yavorska, T., Kovalskiy, H., & Gnatyuk, S. (2023, November 9). Modern Challenges of the Activities of Document and Information Institutions. In *SCIA 2023. Proceedings of the 2nd International Workshop on Social Communication and Information Activity in Digital Humanities*. (Vol. 3608). Lviv, Ukraine. Retrieved from <https://ceur-ws.org/Vol-3608/paper21.pdf> [In English].

22. Kovalskiy, H. (2017). Axiological Dimension of the External Factors of Informational Confrontation in Ukraine. *Intercultural Communication*, 1/2, 5-14. [In English].

Lesia Kovalska,

<https://orcid.org/0000-0002-1579-7708>,

Professor of the Department of Document Studies and Information Activities,

Doktor of Historical Sciences, Professor,

State University of Information and Communication Technologies (Kyiv, Ukraine)

Tatiana Yavorska,

<https://orcid.org/0000-0002-6070-7425>,

Associate Professor of the Department of Management Information Systems,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Vasyl Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

Hryhorii Kovalskyi,

<https://orcid.org/0000-0002-3352-4754>,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Chief Specialist of the Storage and Accounting Department of the National

Archival Fund,

State Archival Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

**DOCUMENT AND INFORMATION RESOURCES OF ARCHIVES,
LIBRARIES AND MUSEUMS: DIGITAL TRANSFORMATIONS
AND CHALLENGES OF WAR**

The purpose of the article is to study trends in the digital transformation of document resources in the context of the challenges of the Russian-Ukrainian war. **The research methodology** combines general scientific and special methods of cognition, theories of social communication and document studies, methods of scientific analysis and synthesis, review-analytical, historical, classification and terminology, as well as methods of analytical monitoring of Internet information. **The scientific novelty** of the research is determined by the need to ensure the objectivity, accessibility and comprehensiveness of the documentation of events, processes and phenomena of the ongoing war, the task of collecting and storing documented memory. Academic, scientific, historical, cultural and documentary institutions are actively involved in this work, which requires proper selection, consistent organization of storage and processing of information in any form, as well as ensuring its availability for effective work with document and information resources. **Conclusions.** Archives, libraries and museums of Ukraine suffered significant damages and losses during the war. However, the events related to the war demonstrated tendencies towards change: the creation of digital conditions of functioning, the collection of document and information resources, and the introduction of new methods of organizing a cultural and meaningful work environment. This opens up the possibilities of revitalization of the archival, library and museum sphere, their reformation and modernization.

К е y в о р д s: document and information resources, archival case, electronic library, museum activity, digital transformations, challenges of war, document.

State University of Information and Communication Nechnologies

7, Solomianska str., Kyiv, 03110, Ukraine

e-mail: drtmlife lesya@gmail. com

Vasyl Stus Donetsk National University

21, 600-richchia str., Vinnytsia, 21000, Ukraine

e-mail: t.yavorsra@donnu.edu.ua

State Archival Service of Ukraine

7, Solomianska str., Kyiv, 03110, Ukraine

e-mail: kgrigorii@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 22.07.2024 р.